

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola

Tézisek

Ravasz László és a református oktatáspolitikai
Magyarországon
a két világháború között

Varga Gáborné

1. A Magyar Református Egyház, reformátusok a magyar társadalomban

A látható és láthatatlan egyház, az intézmény és a tanításokat valló Krisztust követő keresztyénség együttesen formálta Európa és Magyarország történelmét. A református egyház vagyis az *evangélium (Isten ígéje) által reformált egyház* Magyarországon évszázadokon keresztül nemcsak a saját léteért küzdött, hanem a magyarság függetlenségéért és a szellemi felemelkedéséért is jelentős áldozatokat hozott. A küzdelem a létért is összetett volt, külső erők és belső gyengeség ellen zajlott. Akkor következett be anyagi és szellemi gyarapodás, amikor nagy trauma után valamiféle újrakezdésre nyílt lehetőség.

A mohácsi vész egyik következménye az volt, hogy egész megyék maradtak papok nélkül. Így 1526 után a három részre szakadt országban a vándorprédikátorok segítségével gyorsan terjedhettek az új tanok, szellemi irányzatok, a reformáció lutheri majd helvét irányzata. A XVI. század végére a magyarországi lakosság 80-90 %-a evangéliumi egyházhoz tartozott, többségében református vallású lett. 1734-ben már mind a négy egyházkerület megalakult és létrejött az egyház felső vezetésében és az egyházmegyékbén is a főgondnoki és segédgondnoki intézmény. Az abszolutisztikus Habsburg hatalom a reformátusság szellemi eltorzítását az ellenreformáció során változatos eszközökkel kísérte meg, majd a felvilágosodás szellemében kiadott Türelmi Rendelet teremtette meg újra a protestánsok vallásszabadságának és egyházi önkormányzatának törvényes kereteit. A református egyház azonban továbbra is alsóbbrendű egyház maradt, a római katolikus egyházzal nem volt egyenjogú. Az 1848/49-es törvény kimondta a négy bevett felekezet teljes egyenlőségét, de a veszttel szabadságharc után ismét támadás érte a protestánsok autonómiáját (1859 Protestáns Pátens), majd a kiegyezés után 1868-ban az LIII. tc. biztosította újra a vallásszabadságot.

Az egységes magyar református egyház az 1881 októbertől ülésező Zsinat határozata alapján jött létre, lefektették a máig érvényes egyházalkotmány alapjait, melynek alapelvei a többségi rendszer, a testületi kormányzat és a paritás. Az egyházat testületek vezetik, legalsó fokon a presbitériumok, legfelsőbb fokon a Zsinat. A Zsinat a legfelsőbb törvényhozó testület, 116 tagú és tízévenként ülésezik. A Konvent 38 taggal korlátozott hatalommal működik a Zsinat tevékenységének szünetei alatt. Feladata az egész egyházi iskolaügy szabályozása és felügyelete, beleértve a lelkészképzést is, továbbá a Közalap gondozása, a szórványok támogatásának irányítása.

A református egyház autonóm önálló gyűlekezetekből áll, ezek széles jogokkal rendelkeznek. Az egyes egyházkerületek is önálló egységeként a hozzájuk tartozó egyházmegyéket felügyelik, önállóan hozhatnak döntéseket. Ez az autonómia sokszor a helyi érdekek mindenek feletti érvényesítését jelentette, a partikularizmus sok esetben a racionális döntések, az egyetemes érdekek ellenében érvényesült, a modernizáció gátjává is vált. Az a tény, hogy nem egy központból irányították az egyház életét az egyes kerületeknek sajátos jellegét, egyedi szint is kölcsönzött (tiszaí kálvinizmus, dunai kálvinizmus), ami az uniformizálódást megakadályozta. Sokáig Debrecen szellemi központként a református egyház irányításában dominált, az egységes magyar református egyházat megalakító Zsinat is Debrecenben ült össze, de a XX. században az egyház modernizációs törekvéseinek a Dunamelléki Egyházkerület és Budapest lett a központja, s Ravasz László az egyik prominens alakja. A XIX. század végére bár a szervezeti keretek kialakultak és külső fenyegetettség nem volt, a református egyház mint népegyház elerőtlenedett, lelkiisége megkopott, a vallásság sok helyen formálissá vált.

A népességi adatok szerint a reformátusok aránya az 1920 és 1940 közötti években 20-21% között maradt, de régióként nagy különbségeket mutatott. Az Alföldön élt döntő többségük, jellemzően kisebb településeken, kisvárosban, falvakban, tanyán. Ugyanakkor kisebb térségekben jelentős református tömbök voltak, így a Dunántúlon az Őrségben, Ormánságban, Pápa körül. Foglalkozását tekintve az agráriumhoz kötődött a reformátusság döntő része. A közel kétfélszáz különféle társadalmi rétegehez tartozott, csak igen kis hányada volt nagybirtokos (1000 holdon felüli birtokkal rendelkező). Döntő többségük 20 kat. hold alatti földterületeket birtokolt vagy bérelt, de jelentős számban 5-10 kat. holdon vagy még kisebb földterületen gazdálkodott. Az egyéb foglalkozási ágakban – bányászat, ipar, kereskedelem, közlekedés – összesítve is csak a reformátusok mintegy 23%-a dolgozott.

Budapesten az 1881 és 1930 közötti időszakban a reformátusok száma 85 százalékkal nőtt, jellemzően a bevándorlás miatt, de így is csak az itt élők 12%-a volt református az 1930-as népszámlálási adatok szerint, mintegy 121 ezer fő. A legfelsőbb politikai, művészeti elitben, az igazságszolgáltatásban (bírák, ügyészek) a közigazgatási tisztviselők, valamint a katonatisztek közül túlerepresentáltak voltak a reformátusok. Mégis nagyobb számban a kevésbé versenyképes, kevésbé képzett és így a fővárosi népességének kiszolgáltatottabb csoportja volt. Ezt bizonyítja, hogy jellemzően a külvárosban, a peremkerületekben laktak, itt arányuk 15,8% volt, míg Pesten a Nagykörúton belül alig 10%.

A XX. század elején a vesztes világháború, a trianoni ítélet, mely az ország területének és lakóinak jelentős részét elcsatolta súlyos válsághelyzetet teremtett és sok tekintetben második Mohács volt a nemzet életében. A forradalmak és az ország jelentős veszteségei a magyar református egyházat is önvizsgálatra készítette, s óriási feladat elé állította. A nagy trauma után az újrakezdést és a nemzet lelki megújulását kellett szolgálnia s az egyháztól való elfordulást, mely már több évtizede a szekularizáció és az újabb szellemi mozgalmak terjedésére (marxizmus, liberalizmus) miatt is érzékelhető volt, meg kellett állítani. A még

templomokba járó hívek életében sem jelentett a vallás erőforrást, többletet. A külföldön is járt fiatal teológusok a holland, skót egyházak pozitív tapasztalatait megismerték, hazatérve itthon is új formákat és munkaterületeket alakítottak ki. A keresztyén ifjúsági szervezetek (Keresztyén Ifjúsági Egyesület, Magyar Evangéliumi Keresztyén Egyesület, Soli Deo Gloria, Magyar Diákok Pro Christo Szövetsége) tagjai az evangélium értékét, a hit egyént, családot és közösséget (nemzetet) egyaránt megedző erejét felismerték, megtapasztalták, így ez a fiatal generáció egy lelki megújulás résztvevője, inspirálója lett. A református egyház és a hit nemzetfenntartó erejét különösen az elcsatolt erdélyi területeken tapasztalták meg, ahol az erdélyi egyházkerület fejlett centralizált igazgatása, a modern egyházkormányzás Ravasz Lászlót tapasztalatokkal és tanulságokkal gazdagította, ezt a tudását később a Dunamelléki Egyházkerület élén kamatoztatni tudta, s mintát, ideát adott az egész magyar református egyház modernizálásához.

2. Református művelődés és oktatás

A református egyház a lelkipásztorok, tanítók, tanárok és a református iskolákban nevelt magyarok révén az egész magyarság életére jelentős hatást gyakorolt évszázadokon át.

A XVI. és XVII. században a szűkebb Magyarország területén a magyarság nagyobb része református volt, Erdélyben pedig a későbbi századok folyamán is. A magyar közművelődés fejlődésében a református egyház hatása a XVI. század második felétől döntő jelentőségű. A könyvkiadásban és a magyar nyelv fejlődésében illetve az iskoláztatás területén különösen jelentős az egyház munkássága. A reformátorok az Igére hivatkozva kezdték el az istentiszteleteket a nemzeti nyelveken tartani. (Dévai Bíró Mátyás) A Biblia magyarra fordítását és terjesztését más vallásos könyvekkel együtt azért tartották fontosnak, hogy az Igét, Isten szavát az egyszerű ember is olvashassa. A reformáció képviselői szerint a vallásos és erkölcsi élet egyedüli alapja csak a Szentírás lehet. A legelső magyar bibliafordítás a XV. század első feléből való, feltehetőleg huszita papok munkája volt, ennek azonban csak töredékei ismeretesek. 1527-ben Sylvester János reformátor adta ki az első magyar szövegeket Krakkóban. 1533-ban ugyanitt jelent meg Komjáthy Benedek bibliafordítása, mely Pál apostol leveleit tartalmazta. 1536-ban jelent meg a legelső magyar, hangjegyekkel ellátott énekeskönyv, Gálszécsi István könyve, s ebben az évben nyomtatták az első meséskönyvet is. Az első magyar nyelvű kalendárium is Krakkóban ez idő tájt jelent meg, majd Sárvár-Úrszigenen nyomtatták ki az első magyar nyelviant. 1541-ben pedig ugyancsak itt jelent meg Sylvester János Újtestamentuma. A legelső magyar nyelvű világtörténelem megjelenése is a református vallású Székely István nevéhez fűződik 1599-ben, Debrecenben pedig a legelső magyar nyelvű szántankönyv 1575-ben látott napvilágot és Méliusz Juhász Péter első magyar nyelvű füvészeti könyve is, az első ebben a tudományágban. Egy kiváló református lelkész és tanár, Laskói Csókás Péter érdeme, hogy a magyar nyelvet beledolgozta a világhírű Calepinus-szótárba, mely akkor tíz nyelvet tartalmazott és a világ minden részén ismeretes volt. A könyv 1585-ben jelent meg.

A magyar nyelvű kiadványok tehát a Szentírás egyes részeivel indultak meg, de pár évtized alatt a magyar művelődés minden ágában jelentős műveket adtak ki, s ezzel a magyar tudományos és irodalmi élet alapjait rakták le. A magyar irodalomra nagy hatást gyakorolt a tudós gönci prédikátor Károlyi Gáspár munkája, az 1590-ben Vizsolyban megjelent első teljes magyar Biblia. Ez volt az első teljes magyar bibliafordítás, melynek szövege megmaradt. Azóta több mint száz kiadást ért meg, s a legelterjedtebb magyar könyv.

A XVI. században a Magyarországon működő nyomdák legnagyobb része református volt. A nyomdák lelkészek és iskolamesterek kéziratait nyomtatták, s így a tudomány, irodalom, művészetek és a könyvnyomtatás, könyvterjesztés és a közközlés szolgálatát látták el. 1527-től 1608-ig 500-nál több magyar könyvet nyomtattak, s ezek túlnyomó többsége református volt, hiszen az evangélikus egyház a magyar mellett német, szlovák és szlovén gyűjkezetekből állt. A reformáció terjedésével egyidejűleg iskolákat alapítottak. A tanítást segítették az ábécés könyvek, Gálszécsi István, Benczédi Székely István és Dévai Bíró Mátyás művei. A XVI. században Magyarországon összesen 168 iskola volt, amiből 134-et protestánsok alapítottak. A későbbi híres kollégiumok – debreceni, pápai, sárospataki, nagyvárad – e században alakultak. A magyar nyelv és a magyar nemzeti gondolkodás fejlődött ezekben az iskolákban a latin tanítási nyelv mellett is, s elegendő magyar szellemű nevelést biztosítottak. A fenti híres kollégiumok mellett a XVII. században Bethlen Gábor alapította a gyulafehérvári kollégiumot, mely később Nagyenyedre költözött. Jelentős, tudós tanárok munkája révén váltak híressé a református kollégiumok. Külföldi tanárok is oktattak, így a legismertebb a sárospataki kollégium tanára Comenius Ámos János az egyetemes neveléstörténet nagy alakja. Gyulafehérváron német tudósok is tanítottak: Alstedius János, Bisterfeld János, Piscator Lajos. Ugyancsak itt tanított Apáczai Csere János és Keresztúri Pál, a XVII. század két legnagyobb magyar nevelője. Apáczai magyar enciklopédiája (pontos címe *Magyar enciklopædia az az minden igaz és hasznos böltseségnek szép rendbe foglalása és Magyar nyelven világira botsátása*) nagyobb részét hollandiai tartózkodása alatt írta, utolsó fejezeit már itthon 1654-ben. 1655-ben Utrechtben jelent meg, 1653-as évszámmal, vagyis száz évvel előtte meg a Nagy Francia Enciklopédiát (1751-1780) Ő szervezte meg később Kolozsváron a kollégiumot. A reformáció nemcsak a hazai közművelődésben és tudományos életben töltött be jelentős szerepet, hanem nagy szolgálatot tett azáltal is, hogy a külföldi, főleg nyugat-európai művelődés közvetítését is felvállalta. A református diákok elárasztották

a nyugat egyetemcímét, a XVI. században több mint ezer magyar ifjú végzett külföldi egyetemeken. Ők közvetítették a szellemi áramlatok „világforgalmát”. Feljegyzések szerint – bár a XVII. század végétől kezdve a cenzúra igyekezett megfosztani őket a külföldről hozott „veszélyes” könyveiktől – a diákok válogatott fűrfanggal és ravaszsággal játszották ki az ellenőrző hatóságokat. A krónikáiró Keresztési József két ládában hét mázsza könyvet, Bod Péter szintén hét, egyik társuk pedig 15 mázsza könyvet csempeszett be az országba.

A XVII. század vége és a XVIII. század az ellenreformáció kora, mikor a római katolikus egyház vallási érdekei és a német nyelvű bécsi udvar érdekei összekapcsolódtak. A katolizált főurak többsége elfelejtette magyar anyanyelvét, elnémetesedett. A kis számban megmaradt református főurak és a köznemesek az üldözött egyházhoz hűek maradtak, s anyanyelvük szeretetét és használatát is megőrizték. A XVIII. században, a magyar nemzeti szellem ébredésekor fontos kiemelni a két református vallású nemesi testőr Bessenyei György és Bárcóci Sándor szerepét, akik jelentős irodalmi mozgalmat indítottak, s az irodalmi fejlődés kiemelkedő íróit is: Kazinczy Ferencet, Kármán Józsefet, Csokonai Vitéz Mihályt és Kölcsy Ferencet. Kölcsy Ferenc debreceni diák volt és költészetében is és közéleti munkásságában a kollégium ifjúságának kuruc szelleme mély nyomot hagyott. A XIX. század elején Kazinczy Ferenc munkásságának hatása alatt a nyelvújítás a nyelvet megszépítette, gazdagította. Az országgyűlésben a nyelv-mozgalom - mely a magyar nyelv hivatalos használatáért küzdött - legkeményebb képviselője a református Kölcsy Ferenc volt. A magyar református egyház tehát a magyar nyelv fenntartásáért nagy küzdelmet folytatott évszázadokon át. Erdélyben különösen is látszott az az összefüggés, hogy ahol a református gyülekezetek tagjai elfogytak, ott a magyar nyelv hangzása is megszűnt.

A XX. század elején Romániában a magyar református egyház volt a legfőbb erő mely a román királyság területén szétszórtan élő magyarságot az egyházi munka keretében meg tudta tartani. Az erdélyi református egyházkerület vezetősége a romániai hívek számára külön egyházmegyét tartott fenn, az óromániai egyházmegyét. A Bukarestben, Pitestben, Galacban lévő egyházközségekben élő magyar református híveknek a nemzeti megmaradást jelentette az egyház igehirdetési szolgálata és a missziói lelkészek lelkipálcázó tevékenysége. A katolikus egyházhoz tartozó magyarok számára a román kormány román nyelvű katolikus püspöki szervezetet állított fel a pápai székkel történt megegyezés szerint, így sok helyen lehetetlenné vált a magyar nyelvű egyházi szolgálat.

Az egyház oktatási intézményei fejlesztésének szükségszerűségét már a XX. század elején többen felismerték, sürgették a református egyház egységes oktatáspolitikájának kialakítását, a színvonalasabb képzést és az eredményesebb nevelői munkát, így Imre Sándor, Dóczy András, Sebásty Jenő is. Fokozatosan vált nyilvánvalóvá, hogy nem csak az oktatás fejlesztését kell szorgalmazni, a református iskolahálózatot megújítani (fizikailag és szellemileg egyaránt), hanem tágitva a kört, a népművelés, iskolán kívüli oktatás felé is nyitni szükséges, s a nemzet szellemi felemelésében is jelentős részt kell vállalni. A hitbeli megújulás gondolkodásban, cselekvésben, aktivitásban jelentkezett, a református értelmiség legjobbjai megmozdultak – lelkészek, teológusok, tudósok, pedagógusok a feszítő társadalmi kérdések megoldási lehetőségeivel foglalkozó konferenciákat szerveztek: Magyar Út tehetségtudató pályázata, konferenciái, egyke-problémával foglalkozó konferencia, SDG táborai, református gazdaiifjak budapesti konferenciája, keresztényszocialista érdekvédelmi és önszervező szervezet alakulása Magyar Evangéliumi Munkásszövetség néven és lelkészkonferencia „Szociális kérdések és Evangélium világosságában” címmel stb. De az együttgondolkodás mellett konkrét programokat is terveztek és megvalósítottak, bizonyítva, hogy a lelki ébredés mindig kihat a társadalmi környezetre, a közösség javát is szolgálja. Meglátáruk a társadalom peremén élők súlyos nehézségeit és önzetlen segítség nyújtásra ösztönözött. A Sárospatakról kiinduló tehetségtudató programok és szegény paraszti származású fiatalok taníttatása (ösztöndíjak), a falukutató mozgalom beindítása, faluszeminárium, a népfőiskolai programok szervezése ennek a lelki megújulásnak a következményei voltak. Az 1941-ben alakult Népfőiskolai Tanács megszervezését is a KIE inicialta.

A Trianon utáni magyar belpolitika és különösen is a nemzet felemelkedését célzó művelődés- és oktatáspolitikája a magyarság szellemi kincseinek a gyarapítását prioritásként kezelte. A kultúra, mint a nemzetet erősítő, stratégiai ágazatra tekintett – így anyagilag is messzemenően támogatta. (Az ágazat a költségvetés jelentős hányadával rendelkezhetett). Az egyházakat is segítségül hívta a politika e nemzeti célok eléréséhez, kiemelten a Római Katolikus Egyházat mely államegyházzá létezett és a korszakban a politikai hatalom támasza és kedvezményezettje volt. A népesség 21%-át kitevő reformátusok és a Református Egyház is csak szerényebb támogatást kapott az államtól melyet nehezített is. A Vallás és Köznevelési tárca vezetői (Klebsberg Kuno, majd Hóman Bálint) koncepciózus programmal és intézkedési tervvel rendelkeztek. A keresztyén és hazafias nevelés jórészt az egyházak által fenntartott oktatási intézményekben zajlott. A tudományos és művészeti élet néhány kiemelkedő református személyisége, mint a Nobel-díjas Szentgyörgyi Albert másokkal együtt a magyar szellemi élet nemzetközi hírnevét gyarapították.

3. Ravasz László és Imre Sándor munkássága az egyház iskolaügyének fejlesztésében a Dunamelléki Egyházkerületben

Ravasz László (Bánffyhunyad 1882-Leányfalu 1975)

Ravasz László ősei nemzedékeken keresztül református papok voltak, mégsem ez a tény predesztinálta őt arra a feladatra, melyet megkísérelt végrehajtani. Sokkal inkább tehetsége, szorgalma, adottságai és talentumai. Sokoldalúan képzett volt, írói vénája is megmutatkozott, esztétikát, filozófiát is tanult a teológia mellett. Jelentős „hozománya” volt a kitünő iskolák kitünő tanárainak mintája, a külföldről szerzett tapasztalatok és az erdélyi egyházkerületben püspöki titkárként megismert fejlett központi igazgatás, munkamegosztás a közigazgatási, tanügyi és pénzügyi osztályok között. Többféle tanulmányokat folytatott, esztétikai doktori dolgozatot is írt, majd teológiai magántanári értekezést. Új teológiai folyóiratot indított Erdélyben Makkai Sándorral és Imre Sándorral együtt, az „Út” címmel mely az erdélyi élet átszervezését célozta meg az élő hit és a missziói öntudat alapján. Megjelentek cikkei a Református Szemlében. 1914-1918 között szerkesztette a Protestáns Szemlé-t. Az addig főként egyháztörténeti szaklap profilja fokozatosan bővült: a magyar értelmiséghez új hangon szólt, a magyar evangéliumi kereszténység fontos kérdéseit tárgyalta. A református oktatásügy és pedagógia kérdéseiről is tanulmányokat, cikkeket közölt. A protestantizmus, mint egységes szellemi irány először jelent meg a magyar szellemi életben.

Teológiai nézeteire nagy hatást gyakorolt Karl Barth, de a teológiai nézetek mellett még nagyobb jelentősége volt az evangéliumi ifjúsági mozgalomban való részvételnek (MEKDSZ). Akkor került a budapesti vezetőségbe, amikor Victor János volt a vezetője a szervezetnek, akinek „élete és beszéde fedezete volt a hirdetett evangéliumnak”. Ugyancsak jelentős élményt jelentett a skót John Mott evangélicizációs előadásainak meghallgatása még Erdélyben, mely élményről az egyházi sajtóban be is számolt.

1921-ben, a nemzet és az egyház szempontjából egyaránt kritikus időkben kapott meghívást a Kálvin téri gyülekezetből Petri Elek váratlan halála miatt megüresedett lelkesítő posztra. Erdélyben már több egyházi hivatalt is betöltött, egyházkerületi főjegyző, püspök helyettes volt Bartók György mellett, ki később apósa lett. Makkai Sándorral, Imre Lajossal együtt dolgozva készítették el azt az új programot, mely az erdélyi egyházi élet átszervezését célozta meg az élő hit, a missziói öntudat alapján. Áttelepülését az erdélyi közvélemény megértéssel fogadta, Ravasz László pedig a budapesti meghívást azzal a feltétellel fogadta el, hogyha együtt a püspöki feladatok ellátását is jelentené. A választást Kovács J. István teológiai tanár ellenében nagy fölénnyel Ravasz László nyerte meg, azon csoportok támogatásával, akik kevésbé harcos egyházpolitikát kívántak. 1921-től kényszerű lemondásáig (1948) volt Dunamelléki Egyházkerület püspöke, világi és egyházi pozíciók birtokosa (tudományos társaságok tagja, az Országos Lelkészegyesület ORLE vezetője) a protestantizmus kiemelkedő alakja, aki Baltázar Dezső tisztántúli püspök halála után a Zsinat elnökeként a református egyház legbefolyásosabb tagja volt a két világháború között.

Ravasz László egy modern egyház megszervezését célozta meg, mely hiteles és jelen van a társadalom életében. Sokféle közéleti szerepvállalása is azt a célt szolgálta, hogy az evangéliumot hirdesse. Felismerte a sajtóban, rádióban való megszólalási lehetőségek fontosságát, tudatosan kereste is a tömegkommunikációs eszközökben való megszólalást. Maga is több folyóirat szerkesztésében részt vállalt. Az újjáinduló Protestáns Szemle az ő szellemi irányításával vált jelentős folyóirattá. 1934-1938 között a „Református Élet” főszerkesztője is volt, mely „egyház-társadalmi hetilap” alcímmel az egyházi közélet fontos témaival foglalkozott, így az iskolaügy kérdéseivel is, támogatva az egyház egységes oktatáspolitikai koncepciójának kialakítását. 1934-1938 között Sebestyén Jenővel közösen szerkesztette a „Magyar kalvinizmus” című folyóiratot, a két lap együttese után pedig a „Református Jövő”-t. Ezenekben az orgánumokban a kor jelentős személyiségei, írók, közéleti emberek, pedagógusok is megszólaltak.

Ravasz az egyház belső, lelki életének megerősítése mellett egy egységes református egyház megteremtésén fáradozott. Erősen központosított egyházigazgatási rendszert örökölt 1936-ban, amikor is Baltázar püspök helyére került, s a Zsinat elnöke lett. Kialakult egy erős hierarchikus egyházvezetés, s a központi egyházi intézmények is megerősödtek. A Konvent több egyházi kezdeményezés indítványozója lett, a végrehajtás is a központi egyházi szervekre hárult. Ez a tekintélyelvűség és erős központosítási folyamat azonban az egyházon belül kritikai nézeteket és bíráló hangokat is eredményezett. Tudatosan ápolta a külföldi kapcsolatokat, rendszeresen utazott is külföldre. Fontosnak érezte a „protestantizmus legkeletibb bástyája” szlogenel tudatosítani az európai protestáns országok és Amerika számára a több évszázados magyar erőfeszítéseket a hit és az evangélium terjesztésében. Angol és német nyelven írt könyvet jelentetett meg a magyar református egyházról, mely bemutatta az egyház múltját, jelentős szerepét a művelődésügyben, oktatásban és nem titkolta a protestáns nemzetközi közvélemény figyelmét is fel akarta hívni az igazságtalan trianoni határok tragikus következményeire, az elszakadt egyháztest gyülekezeteinek, intézményeinek nehéz helyzetére, felbresztve az egyetemes felelősséget a „bástyák” megőrzésében. Ravasz támogatta az ökumenikus mozgalmakat, szervezeteket is, ezekben munkatársaival aktívan dolgozott. A párbeszédet az egyházak között igen fontosnak érezte. A harmincas években a sajtóban lezajlott „unio” vita során ő is megszólalt. Bangha Béla jezsuita szerzetes írása indította el az újlag a polémiát, bár a téma e korszakban sem volt előzmény nélküli. Prohászka Lajos és Révész Imre is több fórumon hangúlyozta a keresztény egyházak egységének jelentőségét

az „és léssen egy akol és egy pásztor” ige alapján. Bangha Béla a közös pontok (mármint a katolikus és református egyház tanításainak közös pontjai) megkeresését javasolta, de a dogmatikai különbözőségek taglalásakor végül is az volt a konklúziója, hogy csak az a lehetséges út, ha a protestánsok visszatérnek a katolikus egyházba. E felvetést természetesen Vicsos János elutasította, kifejtve, hogy nem történeti, hanem lelkiismereti okok kötik hittelekhez a protestánsokat. Ravasz László „Egység vagy barátság” címmel írt választ Bangha Béla vitaindító javaslataira. A cikket mint a közeledés gesztusát értékelte, méltatta, de úgy vélte, hogy dogmatikai ünió – ha lehetséges is, csak több ezer éves folyamat eredményeként. Álláspontja szerint sürgetőbb kérdések léteznek: a kereszténység kívülről és belülről való fenyegetettség. Ezt részletezve megállapította, utalva a világban egyre terjedő ateizmusra, hogy támadás ért olyan egyetemes igazságokat, mint az Isten léte, a Szentháromság, a lélek és a test kettőssége stb. Épp ezért a keresztény egyházak feladata megvallani saját hitüket, megbecsülni a másikat és közösen fellépni mindenféle hitetlenség ellen.

Az egyház megújításának, a misszióknak egyik kiemelt területe volt az oktatás, ezért Ravasz ezúttal is jó érzékkel választotta ki a megfelelő embert a megfelelő feladathoz és a református oktatásügyi megújításával a már Erdélyből is ismert barátját, a neves tudóst, a pedagógia professzorát, Imre Sándort bízta meg. Imrét a református egyház először a Dunamelléki Egyházkerületben tanügyi előadóként alkalmazta. Ez új poszt volt az egyházkerületben. Ravasz távlati elképzelése az volt, hogy az egész magyar oktatásügyi átszervezésével bízva meg, de ez a nagyívű terv azonban belső és külső okok miatt nem tudott megvalósulni.

Imre Sándor ifj. (Hódmezővásárhely 1877-Budapest 1945)

Imre Sándor a Kolozsvári Egyetem bölcsészkarán doktorált, majd Heidelbergben és Lipcsében folytatott tanulmányokat. 1912-ben Budapestre lett magántanár. 1919 augusztusában néhány napig miniszter volt, majd államtitkár a Közoktatásügyi Minisztériumban. 1925 elejétől a neveléstudomány tanárává nevezték ki a Szegedi Egyetemre. Ettől az évtől kezdve a református egyház is alkalmazta. Munkái, tudományos írásai változó körülmények között is állandó értékeket közvetítettek. Legfőképpen a nemzeti megmaradás, a hagyományok megőrzése és folytatása volt fontos számára, így Apáczai Csere János, Széchenyi István, Eötvös József, Wesselényi Miklós a nemzet művelődését és szellemi felemelkedését szolgáló munkásságát követte. 1904-ben megjelent a *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről c.* írása. A nemzeti nevelés fogalma, a nemzeti jellemvonások összegyűjtésének gondolata, a közös munkálásának fontossága mint a haladás záloga olvasható a tanulmányban. A nemzetnevelés fogalmát, annak tartalmát több művében is kifejtette, előadásiban is visszatérő központi téma volt, mert gondolatrendszerében a nemzeti megmaradással függött össze. Létkérdésnek tekintette. Úgy ítélte meg, hogy a magyarság mint nemzet még nem tekinthető egységnek, ön tudatosnak. Ezért nemcsak az egyént, a különböző közösségeket, de magát a nemzetet is nevelni-formálni kell. A nemzetnevelés koncepcióiban lényeges elem volt a „nevelői gondolkodás” terjesztése. Ennek érdekében végzett tudomány-népszerűsítő tevékenységet. Különböző szintű közösségek speciális feladatait tanulmányokban, cikkeiben, könyvekben fogalmazta meg: írt a családi nevelésről, a kiseduációintézetek neveléséről, a népiskoláról, polgári iskoláról, középiskoláról, egyetemi tanárképzésről, egyetemi nevelésről. Imre Sándor Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán ahogy Ravasz László is, Böhm Károly filozófiai előadásait és Schneller István pedagógiai előadásait hallgatta, utóbbinak hűséges tanítványa lett. Két neveléstan könyvet is írt: *Neveléstan* (1928) és *Népiskolai neveléstan* (1928). Ravasz László főszerkesztése alatt a Protestáns Szemle c. lapban rendszeresen cikkeket közölt az ismert református pedagógusok, tudósok tollából. Karácsony Sándor méltatta a *Családi nevelés fő kérdései* című Imre Sándor kötetet, melyben 9 év alatt elhangzott szegedi egyetemi előadásait gyűjtötte egybe a szerző. Jelentős írásai még a *Nevelői gondolkodás terjedése, A lelkesítő hivatás nevelési szempontjai*, mely írást Zsinka Ferenc emlékének ajánlotta. Gondolatait Makkai Sándor a „*Magyar nevelés, magyar műveltség*” (1937) című művében kiegészítette, továbbfejlesztette. Makkai Sándor is az erdélyi „Böhm-Schneller” filozófiai, pedagógiai iskola hallgatója volt.

Ravasz László felkérésére Imre Sándor az egyházkerület új tisztségét, az oktatásügyi előadói posztot 1925-től töltötte be, mely sokrétű tevékenységet és felelősséget jelentett. Később, 1928-ban zsinati pótképviselővé majd tanácsbíróvá, 1932-ben konvinti rendes taggá, 1937-ben pót- és 1939-ben zsinati rendes taggá is megválasztották. Imre Sándor az egyházkerületi közgyűléseken számol be a középiskolák, tanítóképző intézetek működéséről. A jelentései a korábbi időszakhoz képest szakszerűbbek voltak, átfogóbbak, formai és tartalmi szempontból is. Szakszerűség, átgondoltság és következtettség volt rá jellemző, így több év adatait vizsgálva a folyamatok, változások is kibontakoztak.

Az 1921 és 1941 között a Dunamelléki Egyházkerületben jelentős építkezések, beruházások történtek: Összesen 56 új templom, 75 iskola, köztük kiemelkedő beruházás volt a Baár-Madas leánygimnázium, mely internátussal is bővült és a jelentős holland segítségével felépült Julianna református elemi iskola, 71 lelkeszlak, 41 tanítói lak, 85 gyülekezeti ház és további 17 más egyházi épület épült. E húsz évben az egyházkerület lélekszáma nőtt a beköltözések miatt, de ennek ellenére kimutatható volt a népességfogyás is, melyet a Dunamellék legnagyobb kérdésének tartottak (egyke). Ravasz elnökségével alakult meg a *belmisszió*

bizottság, mely programot dolgozott ki az egyházépítés, az evangélizálás és a szociális munkák összefogására. A püspöki hivatal fejlődése látványos volt. A személyi feltételek javultak, a létszám növekedett, specializálódtak és szakképzett előadók irányították az ügyeket – így az iskolaügyeket a tanügyi előadó. A budapesti egyházmegyében kezdetben 12-15 vallásoktató lelkes, segédlelkész, óraadó vallásoktató száma 20-ra növekedett, majd újabb 3 segédlelkészt alkalmaztak 1937-ben. Pozitív változást hozott Imre Sándor munkája, évenkénti szakszerű jelentései pontos képet nyújtottak a kerület iskoláiról, tanfőnökeiről és a tanév eseményeiről, az intézmények működésének anyagi, pedagógiai vagy egyéb problémáiról. Az egyes iskolai bizottságok üléseiket nagy érdeklődés és részvétel mellett tartották, megnőtt az érdeklődés a tanügyi és a pedagógiai kérdések iránt is.

Megszervezték a középiskolai igazgatók évenkénti értekezletét, s a szaktanárok rendszeres találkozásait is. A két tanítóképző intézet tanárai is értekezleteken vettek részt. A szakszerűség érvényesült az értekezési és tanítóképesítő vizsgák elnökségében. Az egyházkerületi tanügyi szakbizottságban külön vallásoktatási szakbizottságot szerveztek, ahol a nem református iskolába járó növendékek vallásoktatásával is foglalkoztak. A húsz év alatt számos intézmény létesült. Internátusokat szerveztek és bővítettek több vidéki gimnázium mellett, elősegítve a szórványban, tanyán élő gyermekek tanulását. Javult a tanítóképzés és szakszerűbb lett az iskolafelügyelet egyházi és világi vonalon egyaránt. Eredményes volt a református tanítók továbbképző tanfolyama és hasznosnak bizonyult a lelkesjelöltek tanítói képzése is. Így a két hivatás közelebb került, és segítette azt, hogy egymást támogató munkaközösség jöjjön létre lelkesek és tanítók között. Ravasz László és Imre Sándor közösen végzett munkája eredményes volt, az egyházkerület oktatásügye jelentősen fejlődött, szakszerűbbé vált. Ugyanakkor a külső gazdasági nehézségek, a válság következményei, az iskolafenntartás nehezedő körülményei, de a szellemi, tartalmi megújulás igénye is egy egységes református tanügyi program kialakítását kívánta.

4. A református oktatási intézmények, a református oktatásügy problémái

A református gyülekezetek és az egyház, mint intézmény jelentős anyagi áldozatok árán működtette a református oktatás intézményhálózatát. A Református Egyház 1090 elemi népiskolát tartott fenn (összesen 6618 volt, ebből állami fenntartású 1115, községi 750), a 157 középiskola közül 23 volt református. A reformátusok körében a polgári kevésbé volt ismert és kedvelt, csak 13 ilyen intézménytípus találunk a működő 407-ből. Az összesen 50 képzőintézet közül (kisdóvónőképző, tanítóképző, tanítónőképző) 10 volt református. A debreceni középiskolai tanárképzés jelentőségét Imre és Ravasz is abban látta, hogy a leendő tanárok olyan irányítást kapjanak, mely a református szellemű nevelésre teszi őket alkalmassá. Nagy hiányszóga volt a korszak oktatáspolitikájának, hogy a református tanárképzést intézményesen nem oldotta meg. A református jogakadémia fenntartása egyházpolitikai, társadalmi szempontból volt fontos, hisz így református jogászokat (pl. jegyző) is képeztek, de működése nem volt gazdaságos, hallgatóinak csak egyharmada volt református (1933/34-s tanévben) és az állami politika (Klebensberg) sem támogatta a felekezeti jogakadémiákat. A 4 teológiai akadémia (Debrecen, Sárospatak, Pépa, Budapest) fenntartása már a csökkenő hallgatói létszám miatt is megkérdőjelezhető volt és nem gazdaságos, de a tradíciók, évszázados hagyományok és az egzisztenciális tényezők miatt tényleges szándék nem volt bármelyik intézmény megszüntetésére.

Nem csak a Dunamelléki Egyházkerületben, hanem országosan gond volt az intézmények fenntartása, finanszírozása, mivel a református egyháznak nem voltak hatalmas földbirtokai és az ebből fakadó bevételeit, ellentétben a katolikus egyhazzal. A Zsinat feladata volt az iskolák működtetésének törvényi feltételeit biztosítani. A törvények megfelelték, de mégis a garancia hiányzott arra, hogy „a református iskolák és főiskolák szelleme és azokban a református keresztyén felfogás uralma intézményesen is biztosítható” – ahogy Sebastyén Jenő ezt megfogalmazta a Kálvinista Szemlében. A fenntartási nehézségek miatt állami kézbe került sok iskola. Állandó és valós sérelem volt, hogy a minisztérium jobban támogatta a katolikus intézményeket. A reformátusok háttérbe szorulásukat méltánytalannak és igazságtalannak érezték, számtalan fórumon előadták sérelmeiket, Ravasz László is hangot adott ezeknek. Több írás bírálta azt a liberális egyházpolitikát is, melynek következménye ugyancsak hátrányosan érintette a református intézményeket. A főváros kegyura volt a katolikus egyháznak, ezen a jövedelmeket építettek az adózók pénzéből. Szabó Imre esperes erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az egyháztámogató ún. fővárosi segély megszerezhető legyen a reformátusok számára is, ha nem is egyenlő, de legalább arányos mértékben. Többszöri kérelem beadása után kialakult a „fővárosi segély” rendszere, s ennek segítségével építhetett meg az új Lónyay utcai gimnázium és öt új református templom az 1930-as, 1940-es években. A finanszírozási kérdésekhez tartozott a népiskolák tanítói államszegélyezésének ügye. A kérdés újbóli, a reformátusok számára hátrányos szabályozását ífj. Szabó Aladár a sajtóban sérelmezte és javasolta hogy a kisebb iskolafenntartó gyülekezeteket az egyházkerületek támogassák, hogy fennmaradhasanak az ösöktől öröklött iskolák. A református egyház és iskolarendszerének kérdéseit elemezve Ravasz írta, hogy a Dunamelléki Egyházkerületben az egyházközösségek terheinek 50-80%-át az iskolafenntartás jelentette. A magas fenntartási költségekkel volt magyarázható az iskola összevonások gyakorlata, melynek során gyakran a református felekezeti jelleg tűnt el, vagy az iskolák teljesen megszűntek. A fenntartási költségek

mellett jelentkeztek olyan kiadások is, melyek nagyobb összeget jelentettek. A tanügyi hatóságok előírhatták az iskolák renoválását, újjáépítését, vagyis ugyancsak Ravasz megfogalmazásában „a felekezet fizet és az állam parancsol”. Ezeket a szigorú előírásokat egy olyan időszakban kellett teljesíteni, amikor az államsegélyeket megvonták, vagy jelentősen csökkentették. Ezek az államsegélyek a tandíj mellett a bevételekhez járultak hozzá – de nem a szükséges mértékben. Szabó Aladár 3 pontban foglalta össze javaslatait a református iskolák megmentése, református jellegük megőrzése érdekében. Ezek: 1. Arányos állami támogatás kiharcolása. 2. Iskolafenntartó gyűlések fokozottabb támogatása esetleg egy „református iskolaalap” létrehozásával. 3. Öntudatosabb református tanító és tanár gárda kinevelése. Az államsegélyek mértéke, értékének megőrzése (valorizálása) állandó, ismétlődő problémát és feszültséget okozott az egyház és az állam között. A református közoktatású legnagyobb hiányossága a nem a tényleges igényeknek megfelelő intézménytípusi szerkezet volt. Az egyház elmulasztotta a szakiskolák felállítását, pedig az ilyen iskolák feladata lett volna a mezőgazdasági ismeretek magasabb szinten való oktatása, hiszen a református népesség jelentős százaléka az agráriumban dolgozott. A vallásoktatás problémái az egyházi és állami iskolákban is jelentkeztek, nem volt megfelelő számú és képzettségű hitoktató, vallástanárr. Különösen a hirtelen világvárossá növekedett Budapesten volt kiemelkedő probléma a vallásoktatás. A színvonal és a módszertan javítását célozta az 1927-ben alakult vallásoktatási szakosztály. A *vallásoktatási bizottság* előadójául az egyházkerületi elnökség Budai Gergely teológiai magántanárt bízta meg. Feladata volt általában a vallásoktatás ügye, különösen pedig a nem-református iskolák református vallásoktatásának, ezzel kapcsolatban a nem református iskolába járó református növendékeknek nyilvántartása, az erre vonatkozó jelentések tárgyalása, javaslatok előterjesztése. A részletesebb szabályozást *Az egyházkerületi Vallásoktatási Rendtartás* tartalmazta. A bizottság tagjainak espereseket, továbbá B. Pap Istvánt, Muraközy Gyulát, Budai Gergelyt, Csűrös Istvánt és Farkas Kálmánt választotta meg.

Összegezve nem a befektetett szellemi és anyagi erő arányában jelentkeztek az eredmények, vagyis az egyházi iskolák lelkiisége, a református nevelés sok szempontból nem volt eredményes. Műveltséget, tudást általában jó színvonalon nyújtott (főleg a főváros gimnáziumai és a vidéki városok ősi kollégiumai) de a vallásos nevelés nem mindig volt sikeres, a hit nem vált értéké.

5. Imre Sándor művelődésügyi koncepciójának új gondolatai és ezek fogadtatása

Átfogó oktatásügyi politikát már a XX. század elején is hiányolt a református közvélemény. Dóczy András egy tanári konferencián 1916-ban felszólalva megindokolta, miért lenne fontos átgondolni a református oktatásügyet. Az Imre féle tanulmány az egyetemes tanügyi bizottság megbízásából 15 évvel később íródott 1931-ben, de 1935-ben a kibővített változata nyomtatásban is megjelent *A magyar református egyház művelődési politikája* címmel. A leírt elképzelések, javaslatok Ravasz László egyházat megújító törekvéseinek részeként, az ő támogatásával és vele egyetértésben születtek.

A szerző iskolatípusonként összevetette a statisztikai adatokat a népességi adatokkal, értékelte az egyes iskolatípusokban folyó képzést, összevetette az igényeket, a ráfordítási összegeket. Javaslatokat is tett az intézmények számát és típusát illetően, illetve a pedagógiai sajtóban már korábban megjelent véleményeket is megismételte. Racionális, közgazdasági szempontokat és érveket is felsorakoztatott, óvatos javaslatokat is tett, bár ahol intézmények bezárását javasolta, konkrét neveket nem említett. *Az iskolafenntartás terheinek megoszlása az egyházközségek között* című fejezetben bizonyította, hogy a terhek megoszlása teljesen különböző aszerint, hogy elemi népiskolát fenntart-e vagy nem egy-egy egyházközség. A középfokú iskolákat fenntartó egyházak terhei nem is hasonlíthatók a többiekéhez. Fontos adat, hogy a református középiskolai tandíj az államinál nagyobb volt, tehát a gyermekes családok így is megterhelő módon járultak az iskolafenntartás költségeihez.

Mivel nem voltak jelentős új alapítványok, s az állami támogatás is bizonytalan volt (és nem értékörző) Imre megismételte azt a javaslatot, mely több pedagógiai lapban is megjelent. Eszerint az iskolafenntartás terheit egyház és állam úgy ossza meg, hogy „minden dologi kiadás legyen az egyház terhe és minden személyi kiadást, azaz a mai fizetéskiegészítéshez az ú.n. helyi járandóság összegét is vállalja magára az állam. A Konvent 1931-ben azonban kimondta, hogy ehhez nem járulhat hozzá, mert az államosítás felé tett lépésnek értékelte. Imre dolgozata is hangsúlyozta az egyház ragaszkodását az iskolaállítás jogához, de elismerte az állami irányítást. Ugyanakkor meg kívánta őrizni az önkormányzati elv épségét. Az egyház ragaszkodott ahhoz is, hogy az állam művelődési intézményeinek felekezeti jellege ne legyen.

A dolgozat lényeges tézise, hogy az egyházi nevelést többé nem az egyházközségek, egyházmegyék és egyházkerületek, hanem az egyetemes egyház ügyének tekintik. A költségek arányos elosztását javasolja és az egész református művelődésügy központi irányítását.

Imre Sándor javasolta az iskolák, alapítványok felmérését *nem egyházmegye szerint* és kezdeményezte a szabadon felhasználható alapítványok nevelési célokra való felhasználását.

Szükségnek tartotta az *Egyetemes Tanügyi Bizottság* újjászervezését, a *Közzoktatási törvény* végrehajtásának átgondolását. Fontosnak tartotta a *lelkésznevelés átalakítását* az új tudományos eredmények felhasználásával.

Bár minden egyházkerületnek feladata volt írásbeli értékelést készíteni az Imre féle javaslatokról, a Zsinati Levéltárban csak Papp Ferenc aláírásával találunk véleményezést, aki a Tiszántúli egyházkerületből az Egyetemes Tanügyi Bizottság tagja volt. A szakzszerű értékelés valószínűleg nem egyéni vélemény, hanem a tanügyi bizottság tiszántúli egyházkerületi tagjainak közös álláspontja. Érdemes felsorolni a tagokat is: Papp Ferenc mellett Baltazár Dezső, Kun Béla és Veress István, póttagok: Bodor Lajos Béla és Tóth Lajos.

Az adatok hitelességét nem vonta Papp kétségbe, az intézmények statisztikai adatainak értékelésével egyetértett, némely konkrét felvetést is támogatott. A megoldási javaslatok és különösen is a források központosítása már nem volt elfogadható számára és a részletes, sokoldalú indoklás, érvelés mutatja, igazolja a már korábban is említett ellentéteket a Dunamelléki és Tiszántúli egyházkerület vezetői között. A központosítás valószínűsíthetően a budapesti hivatalba helyezné a döntéseket, s bár egy modernebb, átláthatóbb igazgatást, s az anyagi erők célzott felhasználását eredményezné, mégis ez elfogadhatatlan volt a Baltazár Dezső vezette, a hagyományokat őrző konzervatív, partikuláris érdekeket védő tiszántúli egyházvezetés számára. És hiába az egység kinyilatkoztatása, ha a vélt vagy valós helyi érdekek különböző döntéseket és koncepciókat támogatnak.

Papp érvelésében elvi és gyakorlati megjegyzéseket tett. Eszerint a központosítás ellenkezik a református egyház történelmi fejlődésével, alkotmányával. Gyakorlati megvalósításához új zsinatot kellene összehívni, ez költséges lenne és presztízsvesztést okozna (3 éve alkotott törvénykönyvet kéne módosítani). Csökkennének a helyi megajánlások, ezért lehetséges, hogy ezeknek pótlása még nehezebbé tenné az intézmények fenntartását. Papp aggódott az adósságok miatt is, melyeket az iskolafenntartó egyházközségek vettek fel. Nehéz lenne eldönteni, mely iskolákat szüntessenek meg és itt a befolyásolás és protekció érvényesülne.

Végül aggályát fejezte ki amiatt, hogy a központosítás abszolutizmust és uniformizálást jelentene a protestáns individualizmus elvével szemben a sajátosságok, nevelési módszerek (Debrecen, Sárospatak, Pápa) egyedisége megszűnne.

6. A Ravasz László-Imre Sándor féle tervezet nem valósult meg, ennek feltételezett okai. Más javaslatok az oktatásügy átszervezésére, az oktatásirányítás megújítására

A református tanügy központi irányításának szükségszerűségét Ravasz László és Imre Sándor látta és e tervet Dóczi Imre, Szentpéteri Kun Béla, Nagy Miklós is támogatták. Ugyanakkor megosztott volt az egyházvezetés ebben a kérdésben (is) és az egyházi közvélemény sem volt felkészülve egy ilyen radikális, a hagyományoktól eltérő átszervezéshez. Az autonómiahoz ragaszkodó gyülekezetek és egyházi szervezetek számára idegen volt ennek a radikális átalakításnak a terve. Még akkor is, ha hatékonyabb gazdálkodást és magasabb színvonalat biztosított volna a megmaradó intézmények életében. Ugyanakkor a megszűntetésre, bezárásra ítélt iskolákban dolgozó pedagógusok elhelyezésével kapcsolatosan semmilyen megoldási javaslatot nem tartalmazott a tanulmány, illetve ennek részleteit nem dolgozta ki. Papp Ferenc felvetései jogos aggodalmakat fogalmaztak meg. A partikularizmus, a helyi érdekek előtérbe helyezése a szakmai érvekkel alátámasztott és indokolt racionalizálást is megakadályozta. A személyi kérdések kimondatlanul is ott feszültek és a hatalmi és presztízs szempontok szintén. Lényeges és újszerű volt a tanulmány azon gondolata, hogy az oktatás mellett a szélesebb művelődésügyi koncepció kidolgozását javasolta, természetesen hangsúlyozva, hogy tudás és műveltség mellett a szellemi, lelki értékek, a hit értékeit kell a református intézményeknek közvetítenie. Tehát nem csak ismeretet és tudást kell adni, vagyis tanítani kell, hanem nevelni kell a fiatalokat méghozzá egyházához és hazájához hű, művelt emberekkel. A célok tekintetében tehát konszenzus volt, a nemzetnevelés igénye és ebben az egyház aktív részvétele nem váltott ki vitát, az elmélettel egyet értettek a szereplők, a megvalósítás módjaiban már eltértek az álláspontok, vélemények.

Az oktatás kérdéseire a református sajtóban többen hozzászóltak, néhányan név nélkül. Így a Református Élet egyik cikkében az osztatlan, túlszűfolt osztályok diákjairól, s a pedagógus előtt tornyosuló feladatokról írtak: „Legszebb és legzengőbb programokat [sic!] lehet adni, de mit csinál a tanító egy olyan iskolában, ahol 60-80 gyermek egyszerre várja tőle, hogy a lelkét, a szívét darabokban ossza szét a számukra? A nemzet igazi arca nem a középiskolákban, hanem az elemi iskolákban formálódik ki.” A legzengőbb program kitétel valószínűleg Imre művelődéspolitikai írására utalt. Nagy Miklós az Imre féle tanulmány megjelenését követően vetette fel, hogy készüljön az Egyetemes Konvent számára egy pontos kimutatás arról, hogy a megelőző öt évenként mennyi közvetlen vagy közvetett kiadás volt az iskolafenntartóknak az iskolák felügyeletével és ellenőrzésével kapcsolatban. Ennek ismeretében lehetne dönteni egy korszerű konventi szerv létesítéséről és fenntartásáról. A szerzőnek meggyőződése volt, hogy ennek az összegnek a fele is bőségesen elegendő lenne ez új konventi szerv fenntartásához. Az új konventi szerv a felügyeletet végezné. A Protestáns Tanügyi Szemlében megjelent a Szeghalmon tanító Nagy Miklós féle iskolapolitikai javaslat tehát igyekezett az iskolafelügyelet teljes központosítását megvalósítani, budapesti központtal és a Dunamelléki Egyházkerület dominanciájával. E tervet az intézmények számát azonban nem érintette és a működési költségekkel, finanszírozási kérdésekkel kapcsolatosan sem tett javaslatokat. Hetessy Kálmán a református közoktatás

legnagyobb hiányosságáról írt: az elemi iskolából a diákok nem tudnak magasabb református gazdasági iskolába továbbmenni, mert nincs ilyen iskola. Sürgette a szakiskolák felállítását. Kijelentette, hogy „a szakiskolák megépítése által új erőket s elevenséget vihetünk be a magyar reformátusság életébe s ezen keresztül a nemzet jövődjébe.”

Ahogy az átfogó reform, úgy ezek a tervek sem valósultak meg. A belső okok közül a nem egységes egyházvezetést kell kiemelnünk. Bár a Konventi Elnöki Tanács 1929. okt. 26.-i egyhangú határozata szerint „egy magyar református egyházpolitikai van”¹ a gyakorlatban nem így volt. Az egyház szervezeti felépítéséből következő autonóm egységek sajátosságai, az egyházkerületek vezetőinek különböző elképzelései, hatalmi szempontjai, a partikularizmus, a történelmi fejlődés különbözőségei, különösen is a Tiszántúli és a Dunamelléki Egyházkerület közötti rivalizálás, Debrecen és Budapest vetélkedése a vezető szerep betöltésére akadályozta az egység létrejöttét és természetesen az emberi tényezők is. A két tekintélyes püspök Baltazár Dezső és Ravasz László eltérő személyiségjegyei és felfogása az egyházpolitikai kérdésekről. Az egy központból történő irányítás gondolata (ami feltehetően az akkor már politikai, kulturális és szellemi központtá növekedett Budapest lett volna) eltért az autonóm szervezetek, gyülekezetek ideáljától. A külső ok pedig az volt, hogy a háború felé sodródó országnak és a református egyháznak is a szellemi és anyagi értékek mentése lett a fő feladata az újabb világháború közeledtével.

¹ RAVASZ VII.püspöki jelentés 1929.13.p.